

СУТНІСТЬ І ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано нові тенденції глобального економічного розвитку, які необхідно пов'язувати з соціокультурними пріоритетами. Виявлено вплив економічних наслідків глобалізаційних процесів на соціальну, культурну, духовно-ідеологічну модель суспільства та середовище життєдіяльності людства в цілому.

Ключові слова: цивілізаційний розвиток, глобальний економічний розвиток, соціальна модель суспільства, полікультурне середовище, культурні суперечності, культурний аспект глобалізації, життєві цінності.

M. P. ADAMOVYCH

National Aviation University (Kyiv)

THE NATURE AND CHARACTERISTICS OF SOCIAL AND CULTURAL DIMENSION OF CIVILIZATION DEVELOPMENT

The article proposes an analysis of new global economic trends, determined within social and cultural priorities. It reveals the economic outcome of the globalized processes directly influencing social, cultural, ideological model of the society and the environment of human activity in general. Global economic growth has brought humanity to the new level of post-industrial development. This level requires tight collaboration between people with quite different origins and social and cultural background in order to find a resolution within conceptual cultural contradictions and apply proper tools for surviving and constructing a successful model of modern society. New economic disclose along with its global trends is currently facing many global contradictions, based on pointless ignoring social and cultural specifics of human nature, which is no doubt strongly connected with a spiritual part of it. Modern processes of global economic trends are being pursued by overwhelming economic profit and increasing capacity in every field of human activity, which makes them the prior driving force which defines either progress or regress of the civilizational development tendencies.

Key words: civilizational development, global economic development, the social model of society, multicultural environment, cultural contradictions, cultural dimension of globalization, life values.

Основний розділ. Глобальний економічний розвиток вивів людство на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку. На цьому рівні задля виживання та успішної побудови нової суспільної моделі просто необхідною умовою є тісна взаємодія між вихідцями з різних соціокультурних середовищ, вирішення концептуальних культурних протиріч.

Новий економічний порядок, глобалізації ні тенденції якого проявляються у світових масштабах, стикається з контр тенденціями глобалізму соціокультурного простору, що нерозривно пов'язаний з поняттями духовності. Цей суперечливий феномен глобалізації досліджується видатними вченими, такими як С. Хантінгтон, Г.В. Задорожним, О.В. Бервено, який увів термін «одухотворений інтелект», про це в інших термінах говорять А.І. Суббето, С.В. Сіденко, Ю.В. Яковець, Ф. Фукуяма. та ін. В контексті впливу економічних чинників на цінності людини в різні часи працювали А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд, К. Альдерфер, Г. Сковорода та інші.

Мета статті полягає у спробі усестороннього осмислення впливу соціокультурного розвитку потенціалу сучасної цивілізації.

Основні результати дослідження: однією з головних особливостей нинішнього світу є його глобалізація. Саме вона регулює динаміку історичного розвитку людства, скеровує основні напрямки прогресу: всеохоплюючий процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації сприяє поступовому переходу від домінування на земній кулі держав-територій до переважного впливу так званих держав-континентів. «Людство, – зазначав у цьому контексті ще в середині минулого століття С. Франк, – незважаючи на всі політичні, національні та культурні розбіжності й розбрат, фактично живе якимось загальним життям, його окремі частини тісно пов'язані між собою. Захід і Схід, світ християнський, магометанський, китайський... перебувають у безперервному й тісному спілкуванні» [1, с. 226].

Глобалізація створила всі умови для виходу найрозвинутішої частини людства на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку. На цьому рівні необхідною умовою виживання та успішної побудови нової суспільної моделі просто необхідною є тісна взаємодія між вихідцями з різних соціокультурних середовищ, вирішення концептуальних культурних протиріч. Мова йде не лише про вирішення культурних суперечностей «незахідних» народів, а й глибоке переосмислення системи цінностей та вплив культурних імперативів на поведінку держав західного світу [2, с. 40–41].

В контексті культурного аспекту глобалізації варто зазначити, що у ХХІ ст. кардинально змінилося світобачення споживача культури. Цей новий споживач перестав боротися за свою культуру або її насадження іншим, а натомість почав взаємодіяти, приступив до співробітництва. Такий перехід від боротьби до співробітництва є свідченням виходу на новий рівень національно-культурної зрілості народів.

То ж суперечності, про які ми говорили вище, полягають насамперед в прагненні до національно-етнічної ідентичності та загальнолюдських інтересах у взаємозалежному глобалізованому світі, між гомогенізацією й фрагментацією і т. ін. Не можна забувати також про загрози науково-технічних диспропорцій, соціально-економічної поляризації, величезних розривів в освітніх рівнях, інших суперечностей, перед лицем яких світ поставила інформаційна епоха.

Досліджуючи суперечливий феномен глобалізації, вчені фокусують увагу першочергово на об'єктивній природі тенденцій інтеграції й диференціації, що зумовлює становлення подвійного вектору цивілізаційних процесів – уніфікації та збереження етнокультурної особливості.

З одного боку ми спостерігаємо формування світового ринку з уніфікованими потребами і пропозиціями, стандартизованими ринками збуту та цільовими аудиторіями. Уніфікуються засоби та інструменти праці, суспільні блага і цінності, параметри життєдіяльності. Стають популярними єдині демократичні погляди і ліберальні принципи побудови держави й суспільства, універсалізації підлягають системи комунікацій та інформаційні потоки всередині них. З іншого боку, невпинно зростає світогосподарська нестабільність та вразливість, збільшуються розриви між Північчю та Півднем, гальмується передача знань та нових технологій з центру до периферії, деформуються міграційні потоки, збільшується різниця між рівнем життя й добробутом багатих та бідних країн і людей [3, с. 38–54].

Щоб краще зрозуміти процеси та поняття, які безпосередньо стосуються кожного громадянина в будь-якій країні планети, який так чи інакше обов'язково має стосунок до глобалізації, варто зрозуміти саме поняття «культури» та його місця у долі людства, держав, економіки і політики, навіть науки.

Словник іншомовних слів Мельничука дає наступні визначення поняття культура (від лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. Отже, культуру треба розглядати у двох вимірах: матеріальному і духовному [4, с. 421].

Логічно, що матеріальні цінності становлять матеріальну складову культури. Однак досягнення суспільства в галузі освіти, науки, мистецтва, літератури, в організації державного і суспільного життя є його є духовною складовою.

Культуру неможливо розглядати в якомусь одному аспекті. Це комплексне поняття, в якому матеріальний вимір тісно пов'язаний з духовним і навпаки. Наприклад, духовний стан суспільства, його переживання та цінності в якийсь певний період спонукають його до праці в конкретному напрямку; у мистецтві – до певних зображень, у суспільному ладі – до певних моральних норм поведінки, у державотворчих процесах – до вектору розвитку цілої держави і основних акцентів державної політики всередині держави, в науці – до предметів пошуку, об'єктів вивчення.

І навпаки, матеріальний вимір культури безпосередньо впливає на його духовну складову. Продукти розумової діяльності людини в матеріальному вигляді самі ж формують світогляд людини, самі ж створюють людські вподобання, а отже впливають на важливі процеси створення тенденцій у суспільстві. Це і мода, і стиль поведінки людини в середовищі інших людей, а також держави у відносинах з іншими державами, це і тенденції в науці, праві, літературі.

На нашу думку, те, що відбувається нині в світовій культурі, і що ми наполегливо вивчаємо в контексті світової глобалізації і всіх пов'язаних з нею змін – можна пояснити зміною правил взаємодії двох складових культури: матеріальної і духовної.

Це той випадок, коли від перестановки місць доданків – сума змінюється. У випадку культури, сума не просто змінюється, а провокує глобальні зміни в світових пріоритетах, концепціях розвитку держав, зміни полярності в світі, перебудову соціальних і правових систем.

Причина в тому, що в процесі свого історичного розвитку людство збагачувало свій інтелектуальний потенціал і світ духовних надбань задля того, щоб краще зрозуміти, що необхідне людству, щоб вижити. Тобто до духовних потреб, які були першочерговими, додавалися матеріальні, як допоміжні, для облаштування побуту і захисту. Адже якщо говорити навіть про війни протягом історії людства, то мотиви самодержавців частіше за все виходили від міркувань захисту, відвернення можливості втручання чужинця у справи народу і держави, в релігію і суспільний устрій. Отже, природа війни, насправді, і колосальний прогрес, яке вчинило людство в науці і техніці завдяки їй, походить в першу чергу саме від духовних потреб.

Глибинні соціокультурні зміни у світі, які почалися в ХХ ст. переставили доданки місцями. Замість матеріального, яке додавали до духовного, отримуючи в результаті надбання цивілізації, на перше місце стало матеріальне. Духовне почали додавати, не забуваючи суть людської потреби у віруваннях, переживаннях і почуттях. На перше місце стала потреба виготовляти і збувати предмети та результати наукових досліджень, не визначаючи потрібність тої чи іншої речі кожній людині зокрема, і людству в цілому.

В результаті світ став носити споживацький характер.

Коли ми говоримо про культуру, будь-який її вимір та вияв, ми так чи інакше торкаємося теми цінностей. Це два нероздільні поняття, пов'язані своєю зовнішньою та внутрішньою структурою, базовими та похідними складовими. Культурні цінності прямо пов'язані з базовими цінностями моралі, права, духовності. Власне, можна стверджувати, що як культура, так і будь-яке соціальне утворення базуються на цінностях.

Що таке цінності? Перш ніж аналізувати це поняття, варто зауважити, що в контексті нашого наукового дослідження ми розглядаємо процеси та явища з точки зору глобалістики. Та маємо відмітити, що такий підхід має суттєві недоліки. Основним з них є відсутність внутрішнього погляду на кожну складову суспільної реальності. Береться до уваги універсалізований погляд, який не може бути ефективним, оскільки не взято до уваги певні особливості, унікальні якості кожного суб'єкту, об'єкту, процесу.

Для того, щоб зрозуміти, що таке цінності, варто відійти від критеріїв глобалістики і пізнати суть явища, яке стоїть на початку будь-якого процесу, який ми тільки можемо досліджувати. Це явище – людина.

В центрі життєдіяльності будь-якого соціального утворення є людина та її діяльність. Щоб зрозуміти принципи здійснення діяльності людиною чи її базову поведінку використаємо комплексну модель людини. Це так звана модель, яка поєднує всі відомі моделі, що відображають стан та зміни еволюціонування особистості та соціуму. Ми спостерігаємо їх характерні ознаки саме через систему цінностей сучасної людини, форми пізнання та її поведінки [5].

У таблиці 1 надана детальна інформація щодо цінностей, поведінки та форми пізнання кожної моделі людини – складової комплексної моделі.

Таблиця 1

Опис комплексної моделі людини та її складових

Складові комплексної моделі	Базові цінності	Особливості поведінки	Форми пізнання	Мислитель, який запропонував модель
homo naturalis	Природа, виживання, інстинкт (передчуття), табу	Задоволення потреб виживання у природному середовищі. Взаємні, щирі, безпосередні відносини. Рівність у доступі до благ	Чуттєве пізнання на рівнях відчуття, сприйняття, уявлення. Тотемна свідомість	Адам Фергюсон
homo barbarius	Сила, дія, домінування, контроль	Підкорення природного контексту шляхом розвитку землеробства та скотарства. Відносини, засновані на культурі сили, домінування діяльних особистостей та сімей у групах. Нерівність у доступі до благ через закріплення за окремими особами та сім'ями функцій присвоєння та володіння благами	Чуттєве сприйняття на всіх рівнях, включаючи інтуїцію, що трансформується у міф, вірування	Адам Фергюсон
homo traditionalismus	Ієрархія, статус, закон, земля	Соціалізація особи відповідно до умов виникнення та функціонування державності. Жорстка регламентація життєдіяльності, обмеження поведінки законами та суворий контроль за їх дотриманням. Приватна власність на блага. Економіка дарування та рівноцінного обміну	Релігія як вершина чуттєвої форми пізнання, філософія як мати науки	О. Г. Дугін
homo oeconomicus	Розум, свобода, рівність, багатство	Відчуженість, атомізація особистості. Конкуренція. Нерівноцінний обмін. Прискорення експансії окремих націй-держав у зовнішнє природне та соціальне середовище, започаткування процесів глобалізації. Задоволення потреб переважно економічним шляхом – виробництвом та продажем благ. Формування засад суспільства споживання	Абстрактне мислення, виникнення сучасної науки	Джон Стюарт Мілль
homo institutus	Право, відповідальність, справедливість, суспільне благо	Кооперація. Подолання відчуження та його наслідків шляхом об'єднання інтересів учасників у суспільно-значимих проектах, зокрема екологічних. Реалізація правової рівності суб'єктів різних рівнів, зокрема людини і держави через мережу інститутів. Економіка суспільного сектора (знань)	Абстрактне мислення, рефлексія, оцінка, міждисциплінарна наука	Г.Б. Клейнер, Б.А. Єрзкян, О.В. Іншаков та авторський колектив
homo culturius	Пізнання, творчість, людяність, повнота буття	Самопізнання, самозаглиблення, самореалізація. Пошук нових форм досвіду, життєдіяльності, буття. Економіка як основа для ускладнення та продукування різноманітних людиноцентричних світів – мікро-, мезо- та макроцивілізацій.	Об'єднання чуттєвого сприйняття та абстрактного мислення, епоха New Age	Авторський розвиток ідеї самоактуалізованої людини Альберта Маслоу

Джерело: [5]

Комплексна модель людини дає змогу отримати та спів ставити надбані історично та методологічно сформовані в рамках науки уявлення про складність соціальної природи людини, означити інтелектуальний простір, у межах якого ідеї форми і змісту буття особи набувають різного і тільки їй своєрідного значення, залежно від результату взаємного впливу суспільних умов та їх пізнання науковцями.

Однак справедливим є запитання: Як на практиці використовувати «комплексну модель людини»? Для того, щоб дослідники могли практично її використати, необхідно виробити прикладний інструмент. З цією метою науковці, які вивчають стан соціальних утворень, вводять поняття «цивілізаційний профіль особистості».

Цивілізаційний профіль особистості – це метод виявлення характерних ознак комплексної моделі у конкретній людині, або відображення цивілізаційної структури особистості.

У нашому дослідженні «цивілізаційний профіль особистості» має надважливе значення, адже з допомогою нього ми спробуємо в процесі нашого дослідження визначити базові цінності, форми і зміст буття людини, яка є учасником суспільних, економічних, правових та ін. процесів, а отже – творцем сучасної епохи.

Зрозуміло, що кожна культура, кожен етнос входить до глобального економічного росту зі своїми власними соціальним рисами, ціннісними орієнтирами, способами відтворення власної сутності і буття. Ключовими у цьому зв'язку є механізми адаптації окремого соціокультурного простору до відкритої інформаційно-інноваційної активності [6, с. 24–26].

На сучасному етапі розвитку відбувається повне переосмислення «відсталості» та «успішності» нації-держави. Світ поставив під сумнів ілюзорні загальнолюдські цінності західного світу. Глобалізація торкнулася глибини, «ядра» культури, її ціннісно-нормативних основ, коли національна культура змушена шукати механізмів протистояння універсалізації всього світового соціокультурного простору, взаємопроникнення та стандартизації. В цих умовах силу проявляють саме країни колишнього соціального табору, які зуміли зберегти стрижневу, основоположну складову національної культури – духовну.

Відповідно, позитивна глобалізація як прагнення людства до досягнення цивілізаційного синтезу за умови збереження різних національних соціумів не може бути реалізована без зміни загальної парадигми розвитку людства, без якісного оновлення системи соціокультурних цінностей [7, с. 560].

На наш погляд, цілком очевидним є те, що глобальну соціокультурну конфліктність можна подолати шляхом рівноправного діалогу культур з метою узгодження ціннісних орієнтацій в умовах об'єктивного і виправданого зростання цивілізаційної взаємозалежності.

У даному контексті заслуговує на дослідницьку увагу концепція «гуманістичного глобалізму» як альтернатива суперечливому процесу соціокультурної глобалізації. Її інтегрована суть полягає у втіленні ідеї становлення багатополлярної спільноти країн, народів і культур, що є альтернативою так званого «конфронтаційного поліцентризму» [8, с. 302–315].

Людство має об'єднуватися на основі узгодження інтересів, взаємопроникнення цінностей техногенного та традиційного світів, коли досягнення глобального консенсусу базується на ідеї діалогу культур.

Глобалізація висуває нові вимоги до розуміння проблеми цивілізаційно-культурної ідентичності. У світі, що глобалізується, ідентичність як певна сума індивідуальних, соціокультурних, національних або цивілізаційних параметрів стає основним дискурсом і науки, і повсякденного життя. Проблема ідентичності в процесі глобалізації охоплює визначення свого місця у світовому політичному просторі, цивілізаційну, культурну ідентичність. Проблема само ідентифікації країни розв'язують, як правило, в контексті своїх головних цінностей, що зумовлюється історією (і минулим, і сьогоденням), релігією, мовою, традиціями та суспільними інститутами. Люди визначають свою належність до певної культурної, етнічної групи, релігійних громад, націй або (в широкому розумінні) до цивілізацій.

Коли ми говоримо про цивілізацію, то розуміємо певну спільноту людей, які мають спільні фундаментальні основи ментальності, основоположні духовні цінності та ідеали, стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі.

Під ментальністю в даному контексті розуміється наявність у людей того чи іншого суспільства спільного розумового інструментарію, психологічної основи, яка дає їм змогу по-своєму сприймати та усвідомлювати світ і самих себе [9].

Перехід до багатополосного світу в сучасних умовах стає можливим лише через системну інтеграцію континентальних та трансконтинентальних державних угруповань. Інакше кажучи, жодна з країн сучасного світу не може отримати статус світової держави, якщо вона не є складовою певного інтегрованого цивілізаційного утворення. Це стосується і європейських країн, і Росії, Китаю, Індії, Бразилії, а також держав ісламського світу.

У просторі XXI століття зростає значення і цивілізаційної спільноті, і міжцивілізаційних розбіжностей; посилюється диференціація економічного та військово-політичного потенціалу окремих локальних цивілізацій.

«Цивілізації повинні навчитися дотримуватися правила відмінностей: погоджуватися з існуванням інших цивілізацій, визнавати, що їм ніколи не вдасться домогтися панування над іншими, бути готовими

бачити в інших рівноправних партнерів. Одночасно цивілізації повинні визнавати власні відмінності: ці відмінності є спадщиною їх минулого і ключем до їхнього майбутнього», – констатує Моріс Емар у передмові до російського видання книжки Фернана Броделя «Грамадика цивілізацій» [10, с. 7].

Відповідно, Західно-Азійсько-Північно-Африканський, Південно-Азійський, Східно-Азійський світи ретельно зберігають власну традиційну цивілізаційну ідентичність, незважаючи на подекуди (Японія, Південна Корея, сучасний Китай тощо) надзвичайно високий рівень інтегрованості у світогосподарську систему.

Глобалізація, яка на сьогодні вже стала для них реальністю, не заперечує збереження цивілізаційної дискретності людства: просто адаптація до нових його досягнень проводиться тут на власному цивілізаційному тлі. Розбіжності геополітичних та економічних інтересів часто впливають на цивілізаційний розвиток, сприяючи веденню конструктивного діалогу чи ускладнюючи взаємодію між спільнотами, що належать до різних цивілізацій.

Гострота сучасних суперечностей зумовлена зіткненням двох тенденцій – процесу інтеграції культур та прагненням локальних культур зберегти свої самобутність і незалежність. Тому діалог різних культур стає об'єктивною потребою та необхідністю.

Та водночас глобалізація створює умови, що перешкоджають культурному діалогу: це – масова культура, штучно створені масиви неорганізованих спільнот, які не здатні до генерації духовних цінностей. Іншу перешкоду становлять штучні бар'єри, наприклад, рудименти ідеологічного протистояння минулої епохи.

До цих проблем додається конфлікт усередині самої культури, що набуває форми контркультури, яка з'являється на ґрунті нерозв'язаних проблем, зіткнення різних інтересів тощо. Усвідомлення необхідності міжкультурного діалогу ще не свідчить про наявність такої тенденції. Для стабільного діалогу бажано, щоб на місце влади сили прийшла сила духу, що у принципі неможливо без досягнення відповідного рівня розвитку духовної та матеріальної культури [2, с. 40–41].

Однак між специфічними ідейно-ціннісно-мотиваційними засадами великих традиційних цивілізацій вбачається непереможний антагонізм з однимірним суспільством «масового споживання». На протигагу різноманіттю ідейно-ціннісних засад традиційних цивілізацій, що вступили між собою в продуктивний діалог, всесвітня вестернізація, точніше – квазівестернізація (оскільки незахідні народи як такі, споживаючи комерційні культурні сурогати, зовсім не долучаються до фундаментальних основ високої культури Заходу) призводить до культурно-цивілізаційного нівелювання людства.

Руйнуючи традиційне соціокультурне підґрунтя, квазівестернізація насаджує фрагментарні, поверхневі стереотипи. Останні, суперечачи місцевим традиціям, переносяться без того додаткового культурного супроводу, яким урівноважуються на Заході. Тому на соціокультурні засадничі принципи незахідних регіонів планети глобалізація здійснює не менш руйнівний вплив, аніж на їхню економіку або екологію [2, с. 41].

Для таких надскладних соціальних утворень, як цивілізація, конфігуратором структурної своєрідності і «енергетичного» натиску є культура. Якщо взяти за провідну тезу висловлювання А. Дж. Тойнбі про те, що «культурний елемент являє собою душу, кров, лімфу, сутність цивілізації», і спробувати розгорнути його на прикладі облаштування та функціонування групи сучасних цивілізацій, то можна виявити важливі наслідки диференціації історії на самобутні й унікальні інтервали. До того ж у Тойнбі економічний та політичний плани цивілізаційної онтології є «штучними, несуттєвими, буденними творіннями природи й рушійними силами цивілізації» [11, с. 356].

Тому змагальність сучасних цивілізацій з такими різними культурними системами – за правилами, нав'язаними об'єднаним Заходом, – стає наддраматичною відповідно до різноспрямованих ціннісних векторів творення. І насамперед ціннісної еволюції самого Заходу і створеної ним цивілізації. Логіка еволюції «територіальної», «деспотичної» і «капіталістичної» машини, котру західне людство реалізувало як історично-законну, призвела до головної суперечності сучасної глобальної історії. «Капіталістична машина» принципово відрізняється від колишніх тим, що вона розкодує потоки бажань і детериторизує ці потоки.

А «притирання» цивілізацій за культуростворюючими, конфесійними, етнічними, соціальними, регулятивними принципами забезпечується переважним впливом її «центральної цивілізації», що виступає в ролі інтегратора соціально-історичних систем та створюваних ними потоків [12, с. 72].

Однак ця концепція і досі викликає дискусії, оскільки відносини, які зав'язуються на базі світостворюючої макродержавної системи, мають військово-політичну природу і визначаються нею. Редукціонізм і тут цілком упізнаваний [12, с. 72–73].

Новий світовий порядок, що стверджується, цілком задовольняє західне суспільство, узятє загалом. Більше того, воно знаходить у ньому реалізацію ідейно-ціннісних, соціокультурних настанов Західної цивілізації Нового часу, найчіткіше виражених у експансії капіталізму, який цілеспрямовано використовує людство як засіб для досягнення своїх (що осмислюються як «загальносвітові») цілей.

Однак політика збереження соціокультурної ідентичності впроваджується незалежно від політичних, військових чи економічних чинників: цивілізаційна фрагментація світу наразі просто стає одним із протилежних глобалізацій процесів, котрий ще й дедалі посилюється.

Отже сучасні глобалізаційні процеси цілеспрямовано ведуть до формування нової політичної арени, економічної та культурної, на які виходять нові гравці і переймають на себе головні ролі. Нові гравці виходять з держав, які чітко керуються ідеями діючих в них духовних систем, які чітко розподіляють потреби і можливості власного населення, базуючись на основних нормах їхніх морально-етичних інститутів. Політична, економічна, соціокультурна поведінка держав та цілих регіонів сьогодні, всупереч посилення глобалізації них взаємозалежних процесів, все більше виходить з мотивів захисту інтересів саме незалежних національних держав (національні держави розглядаємо не як етнічно цілком однорідні, а як такі, ґрунтуються на національній культурі певного народу).

Звідси випливає, що соціокультурний аспект глобалізації нині є одним із найважливіших.

Сучасна соціокультурна глобалізація, в першу чергу, зумовлена формуванням нового соціокультурного поля XXI ст.. Цей процес базується на чинниках цивілізаційного розвитку, які ми спробували об'єднати в наступні 4 основні категорії: культурна; наукова; соціально-економічна; соціально-психологічна.

Культурна категорія чинників соціокультурного цивілізаційного розвитку виникла внаслідок процесів розвитку засобів масової комунікації, інтенсивному інформаційному обміні, які, в свою чергу, призвели до двояких наслідків для культур народів. З одного боку це співпраця і взаємодія, взаємозбагачення культур. З іншого боку – витіснення національних культур псевдокультурними сурогатами, що мають сприятливі умови для виникнення в зв'язку з поверховим сприйняттям й еклектичним поєднанням різномірної інформації. Відтак, перше сприяє національно-культурній зрілості народів, інкорпорації природних для певного регіону національно-культурних фільтрів на різного роду інформацію. Друге загострює проблему захисту культур народів світу, їхньої національно-культурної ідентичності. А ці проблеми є актуальними не тільки для народів, які не мають власної державності, а й для розвинених держав, колишніх метрополій. Адже надзвичайно багато з них насправді все ще страждають від проблем захисту мови, національної культури, традиційного способу життя. І ці проблеми стають з часом все гострішими. Нині держави потерпають від транснаціональної інформаційної експансії.

Крім того, існує велика загроза національним культурам збоку дешевої робочої сили із менш розвинених країн. Будучи відірваними від етнічної основи, такі люди втрачають можливість розвитку, вони швидко сприймають інтернаціональну псевдокультуру і використовують її як засіб для самоствердження, своєю поведінкою вони витісняють з ужитку елементи національних культур народів країн, з якими асимілюються. Ефективно розв'язувати ці проблеми можуть лише національні держави. Як свідчить досвід історії людства, всі інші варіанти тимчасові і призводять до нових. Ще серйозніших проблем.

Наступна категорія чинників, яку ми розглядаємо в контексті соціокультурного цивілізаційного розвитку – наукова.

Сьогодні світ спостерігає зміну сучасної наукової парадигми під впливом формування нових наук. До них ми відносимо тотальну інформатизацію та комп'ютеризацію суспільства, створення нової філософської течії щодо постмодерністської людини тощо. Ці науки виступають складовими соціокультурного поля людини і є неможливі без існування глобальних інформаційних зв'язків.

Як ми знаємо, світова наукова парадигма та її розвиток тісно пов'язані з етапами науково-технічного розвитку та науково-технічними революціями. В цьому контексті варто згадати п'ять хвиль розвитку технологічних еволюцій у світі, протягом яких виникли п'ять технологічних укладів. Доречно згадати період останньої, п'ятої хвилі, тісно пов'язаної з становленням капіталістичних засад виробництва.

П'ята хвиля, що почалася в середині 80-х рр. XX ст., в своїй основі спиралася на досягнення в галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генної інженерії, освоєння нових видів енергії, космічного простору, супутникового зв'язку тощо. За цей період Відбувся перехід від розрізнених фірм або навіть транснаціональних корпорацій до єдиної мережі компаній, що з'єднані електронними засобами зв'язку, тісно взаємодіють у галузях технології, контролю якості продукції, планування інвестицій.

Але сьогодні все помітнішими стають ознаки наступних — шостого і сьомого — технологічних укладів. Шостий дає поштовх до нового етапу в розвитку медицини та біотехнологій, сьомий — до створення технологій «холодного термоядерного синтезу», що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації.

Розвиток кожного укладу сприяє сходженню цивілізації на новий, вищий рівень, що створює наступність в історичному процесі й значно збільшує економічні можливості суспільства. Істотно ускладнюючи економічні взаємозв'язки та посилюючи їхній нелінійний характер, технологічні уклади формують відповідну виробничу структуру, яка справляє визначальний вплив на процес матеріального виробництва і сферу послуг.

Водночас, у країнах — світових лідерах технологічного прогресу нині розвиваються:

- галузі 6-го технологічного укладу — біотехнології, зокрема клітинна біологія; аерокосмічна промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; фотоніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярна електроніка; системи управління персоналом;

- галузі 5-го технологічного укладу — фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість.

Для значної частини людей глобалізація несе в собі істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» та «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному і науково-технічному розвитку. Наприклад, витрати на науково-дослідні та конструкторські дослідження в Північній Америці становлять понад 40% світових витрат на НДКД, тоді як у Латинській Америці та Африці разом — менше 1% [13].

В умовах глобалізації фактично продемонструвала свою безперспективність політика так званої наздоганяючої модернізації, за рецептами якої (починаючи з 60-х рр.) розвивалася значна частина країн Латинської Америки, Азії та Африки і яка в 90-і рр. набула поширення на пострадянському просторі, зокрема і в Україні. Ця політика не сприяла вирішенню ключової проблеми сучасного світового процесу — забезпечення сталого розвитку та вирівнювання країн за якістю життя населення. Нині чимало держав опинилося за межами економічного і соціального прогресу. Ситуація ускладнюється й тим, що в останнє десятиріччя відбулося розширення зони бідності за рахунок країн, які входили до складу колишнього СРСР. Тож подолання глобальної нерівності перетворилося на центральну проблему XXI століття.

Не менш важливим чинником соціокультурного цивілізаційного розвитку є соціально-економічний чинник. У XX ст. домінуючі політичні й економічні позиції у світі займали країни західної цивілізації. Проте з часом розподіл сил і важелів впливу зазнав значних змін: замість європейських країн з міцною духовною й етичною основою (пов'язаною в першу чергу з християнством), на першу позицію вийшли США, де такої основи з чіткими історичними рисами немає. Натомість у США переживають тенденції плюралізму щодо релігійних сповідань, там популярні модерністські та неканонічні течії християнства, і крім того, вагомі позиції займають інші духовні системи. Результат ми можемо спостерігати вже сьогодні, адже очевидним є послаблення духовної та морально-етичної основи західної цивілізації. Основна проблема виникла саме тому, що сильні соціальні й економічні позиції не поєднували з нарощенням потужностей в духовній сфері, не розвивали етичні засади суспільства. Дві невід'ємні і однаково важливі складові буття людства – матеріальна і духовна – виявилися не зрівноваженими.

Наслідком цього стало домінування моралі «суспільства споживання», яка фактично відкидає абсолютні духовні цінності, а етичні норми зводить до забезпечення балансу інтересу індивідів переважна все ж таки у сфері матеріального. Це цілеспрямовано веде до деморалізації суспільства, де інтелектуалізації, культурної й духовної деградації.

На нашу думку, відвернення деградації західної цивілізації можливе лише за умови відновлення духовної цілісності, повернення до суспільних важелів традиційної моралі та духовності. Активізація релігійної діяльності в європейських країнах, зокрема в Центрально-Східній Європі, яка обрала європейський вектор розвитку, свідчить, традиційні християнські церкви в Європі мають для цього значний потенціал. Стає очевидним, що лише повернення силового центру західної цивілізації в Європу може врятувати її від остаточної загибелі. Така тенденція вже виявляється на ділі, про що свідчить консолідація країн Східної і Центральної Європи у прагненнях Європейської інтеграції [14, с.118].

Одним з наслідків кризи духовності є надмірне й безперервне споживання населенням розвинених країн і багатими верствами населення інших країн. Велика конкуренція і необмежений вибір у сфері матеріального виробництва, перезавантаження рекламою, культивування псевдо цінностей «суспільства споживання» призводять до виробництва й споживання продуктів матеріальної сфери у катастрофічно великій кількості, непотрібній для нормального функціонування людини. Результатом такого над споживанням стає швидке вичерпування ресурсів, проблеми з переробкою відходів, розширення зон, несприятливих для проживання людей.

Єдиним виходом в цій ситуації є збільшення суверенітету над територіями з мінеральними, енергетичними та іншими ресурсами в користь саме того населення, яке найбільш залежне від стану територій, де ці ресурси знаходяться, тобто того населення, яке живе на цих територіях. Знову ж таки, людство повинно усвідомити важливість і необхідність повернення до відстоювання інтересів в першу чергу національних держав. Повне управління ресурсами в межах національних держав, народи яких формувалися на цих землях протягом свого історичного розвитку, є і повинне бути не лише найбільшою матеріальною цінністю цих народів, але й джерелом культурної ідентичності, повинне захистити ці території від виснажування і використання ресурсів, перешкоджаючи інтернаціональному вичерпуванню ресурсів.

Соціально-психологічний чинник соціокультурного цивілізаційного розвитку з кожним днем збільшує свою актуальність. Чимало дослідників справедливо відзначають загострення проблем під впливом глобалізації у соціальній та соціально-психологічній сфері. Такі проблеми ми щодня можемо зустріти на вулицях майже кожної країни, а саме: безробіття, поглиблення диференціації між багатими і бідними, ослаблення традиційних моральних норм, зростання де солідаризації суспільства.

Стало зрозумілим, що глобальні зміни не оминають саму людську особистість, життєвий простір якої в останні десятиліття прискорюється і видозмінюється. Змінилося і продовжує змінюватися сприйняття світу людиною, світобачення зазнає впливу й корекції зовнішніми політичними, економічними й культурними змінами. Ці зміни відбуваються занадто швидко, доволі часто протягом життєвого циклу лише одного покоління. Така швидка зміна ціннісних орієнтації призводить до соціальної апатії у людей, не сприйняття стереотипів розвитку культури, виникнення почуття власної неповноцінності. Це в свою чергу

привело до формування нових типів особистостей, крім історично сформованого традиціоналіста. Зараз все більше представників таких психологічних різновидів особистостей, як маргінали, неофіти, чужинці. Зміна глобальних життєвих цінностей неприродним шляхом призводить до значних конфліктів на особистісному рівні та на соціальному. Між різними соціальними групами, тобто різними субкультурами, кардинально різняться між собою сприйняття оточуючого світу.

Висновки. Сучасні процеси глобального економічного розвитку проявляються в проростанні економічних вигод, фінансового зиску та прагнення нарощування капіталу в усі сфери життєдіяльності людства, і стають основною найпотужнішою силою, яка визначає прогресивні чи регресивні тенденції розвитку нинішньої цивілізації. Якщо не спрямувати ці ресурси в розвиток соціально-культурної, моральної, духовно-етичної і психологічної сфери життєдіяльності суспільства, то в найближчий час суспільство втратить потенціал до саморозвитку в рамках сучасних цивілізаційних форм. На нинішньому етапі світового господарства потрібно використовувати надбання культурного потенціалу окремих націй, народів, та формувати в результаті цього інтелектуальний потенціал кожної окремої людини, інтелект якої зможе працювати на благо суспільства. А це можливо тільки тоді, коли логічна та раціональна сутність людини введена в морально-ціннісний формат нації чи певної соціальної групи, до якої ця людина належить.

Саме тому ми вивчаємо соціально-культурний аспект глобального економічного розвитку як один із визначальних чинників якісного розвитку сучасної цивілізації.

Література

1. Франк С. Л. Духовные основы общества / Франк С. Л. – М. : Наука, 1992. – 320 с.
2. Павленко Ю. В. Глобальні протиріччя та цивілізаційна природа України / Ю. В. Павленко // Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій : матеріали наук.-практ. конф. 23.05.2003. – К. : Нац. акад. упр., 2003. – С. 31–42.
3. Сіденко С. В. Соціальні проблеми глобалізації / С. В. Сіденко // Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 38—54.
4. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – 2-е видання, випр. і доп. – К. : Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1985. — 966 с.
5. Грейвз К. В. Постійно виникаюча, циклічна та двійна спіралевидна модель біопсихологічної системи дорослої людини / К. В. Грейвз. – Бостон, 1981 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.clarewgraves.com/articles_content/1981_handout/1981_summary.pdf.
6. Смит Д. Глобальный вызов: как достичь мира без унижения / Д. Смит // Социс. — 2004. — № 4. — С. 24—26.
7. Сорокин П. А. Общедоступный учебник по социологии: Статьи разных лет / П. А. Сорокин ; Ин-т социологии. — М. : Наука, 1994. — 560 с.
8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — С. 302—315.
9. Ковалевський С. Цінності людини з позиції гуманізму [Електронний ресурс] / Ковалевський С., Медведєва О., Хаєт Г. – Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/school/method/psychology/3939/>
10. Бродель Ф. Грамматика цивілізацій / Ф. Бродель. – М. : Весь Мир, 2008. – С. 3–10.
11. Тойнбі А. Дж. Постижение истории / Тойнби А. Дж. ; [пер. с англ. / сост. А. П. Огурцов]. – М. : Прогресс, 1991. – 420 с.
12. Цивілізація: от локального к глобальному Граду. – Донецк : ДонНТУ, УНИТЕХ, 2008. – 236 с. – (Серія «Человек. Культура. Цивілізація»).
13. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) [Електронний ресурс] / Єрохін С.А. – К. : Світ знань, 2002. — 528 с. – Режим доступу : <http://soskin.info/print/ea/old/2006/1-2/20060102.html>.
14. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі / В. Тимченко. – К. : ДВ «Преса України», 2013. – 118 с.

References

1. Frank S. L. Dukhovnye osnovy obshchestva. – M.: Nauka, 1992. – 320 s.
2. Pavlenko Yu. V. Hlobalni protyrichchia ta tsyvilizatsiina pryroda Ukrainy // Liudstvo na mezhi tysyacholit: dialoh tsyvilizatsii: Materialy nauk.-prakt. konf. 23.05.2003. – K.: Nats. akad. upr., 2003. – S. 31–42.
3. Sidenko S. V. Sotsialni problemy hlobalizatsii / Stratehii ekonomichnoho rozvytku v umovakh hlobalizatsii. — K.: KNEU, 2001. — S. 38—54.
4. Slovyk inshomovnykh sliv [za red. O. S. Melnychuka.] 2-e vydannia, vypr. i dop. – K: Holovna redaktsiia «Ukrainska radianska entsyklopediia» (URE), 1985. — 966 s.
5. Graves Clare W. Summary statement the emergent, cyclical, double-helix model of the adult human biopsychosocial systems. – Boston, 1981 [elektronnyi resurs] http://www.clarewgraves.com/articles_content/1981_handout/1981_summary.pdf.
6. Smyt D. Hlobalnyi vyzov: kak dostych myra bez unyzheniya / D. Smyt // Sotsys. — 2004. — # 4. — S. 24—26.
7. Sorokyn P. A. obshchedostupnyi uchebnyk po sotsyolohyy: Statt'yi raznykh let / P. A. Sorokyn; Yn-t sotsyolohyy. — M.: Nauka, 1994. — 560 s.
8. Sorokyn P. A. Chelovek. Tsyvylyzatsiya. Obshchestvo. / P. A. Sorokyn. — M.: Polytyzdat, 1992. — S. 302—315.

9. Kovalevskiy S., Medvedieva O., Khaiet H. Tsinnosti liudyny z pozytsii humanizmu [elektronnyi resurs] <http://ru.osvita.ua/school/method/psychology/3939/>
10. Aymard Maurice. Preface a ledition russe de livre de Fernand Braudel «Grammaire des Civilisations» // Brodel F. Hrammatyka tsyvylyzatsyi. – M.: Ves Myr, 2008. – S. 3–10.
11. Toinby A. Dzh. Postyzhene ystoryy: Per. s anhl. / Sost. A. P. Ohurtsov – M.: Prohress, 1991. – 420s.
12. Tsyvylyzatsiya: ot lokalnoho k hlobalnomu Hradu. – Donetsk: DonNTU, UNYTEKH, 2008. – 236 s. (Seryia «Chelovek. Kultura. Tsyvylyzatsiya»).
13. Yerokhin S.A. Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichni aspekt). [elektronnyi resurs]: K.: Svit znan, 2002. — 528 s. <http://soskin.info/print/ea/old/2006/1-2/20060102.html>.
14. Tymchenko V. Chas natsionalizmu / Stratehiia vyzhyvannia v hlobalizovanomu sviti. – K.: DV «Presa Ukrainy», 2013 – 118 s.

Надійшла 04.11.2014; рецензент: д. е. н. Сіденко С. В.